

ЖАК БЕНВІЛЬ

Одного зо своїх учених, мислителів, державних мужів і політиків стратила Франція минулого року в особі Жака Бенвіля. Державного мужа передовсім. „Це був дорадник держави“ — каже про нього А. Боннар... „це був вартівничий суспільного духа“, докладніше говорить в *Mercure de France* А. Кюар, а відомий публіцист Р. Бразілляк стверджує: „Скільки разів обсерватор, що може незабаром стане діячем, чується стривожений і загрожений в обличчі кожної конюнктури, що стає розігрою долі народу, ми повинні спитатися: що зробив би в цьому випадку Жак Бенвіль“? І на щастя, (деінде пише представник молодих Террі Мольніє)“ великі й ясні дороги, що їх відкривають його книги в звязку з історією, усе це не згасло з ним“.

Французька інтелектуальна еліта, та, що є чинна в акції відродження своєї батьківщини, стривожена темними перспективами її майбутнього, однодушно дала вислів своєї пошани до праці передчасно згаслого Бенвіля, до його незломного характеру, до його всеобіймаючого розуму, могутнього таланту письменника. „Це була людина, — пише А. Руссо, — що працювала усією силою свого духа, щоб вияснити конструкції й деструкції часу, це була людина, що з усього серця намагалася надати своїм творам тривалість“. Хто знає французький дух, французьку суворість в оцінці людей і їх праці, стриманість французів перед скорими осудами, а передовсім похвалами, хто знає ті строгі, таємні критерії, що їх стосують французи попри всю свою толерантність і лібералізм до письменників, державних діячів, мислителів, ті критерії, що дозволяють вкінці завжди вірно відрізнити справжнього велита думки від брошуркового шарлятана, той вже після вище наведених осудів може зачислити Бенвіля до найзаметніших людей нашої епохи.

Але і без тих довідок, перше й основне мірило вартости того французького історика — це його праця, така різносторонна, така багата, така льотна своїм духом, своєю глибокою культурою, шириною задумів, освячена палким патріотизмом, що всякі дитирамби і похвали, хоч і зовсім заслужені, видадуться блідими. Мірило праці! Якраз переглядаючи потужню Бенвілеву спадщину мимохить заздримо нації, що оцінює своїх діячів не по блискучості пустих фраз, кинених на степовий вітер, а по розмірі й тривалості їхньої праці. З'являється у нас туга за українськими мислителями, вченими, істориками і державними мужами, що в тиші робітних довгих літ, як Бенвіль, повели б сучасну українську думку на верхівя.

На переломі століть Ж. Бенвіль разом із двома іншими побіч нього керманичами фаянги „Французької Акції“ Ш. Морасом і Л. Доде взявся за тяжку й невдячну працю: хотів своєму зромантизованому й занархізованому суспільству — „дати

лекцію французької культури і класичних дисциплін". Так скромно заповідав. Але зробив більше. „Французька Акція“, не оцінена ще як слід, напружено переформувала за три десятиліття методи осуду й методи акції. Патріотизм її не мав нічого спільного з демагогією брошуркових світочів нашої бурхливої доби. Бенвіль уважав демагогію за „ремесло таке саме, як усі інші, ремесло, що супроти нього не варт випробовувати діяння якихось моральних сил, бо вони для нього — ніщо". І тому погорджував дурницями, однаково, чи походили від його світоглядових противників, чи від однодумців. Ворог логічної слабкості мріяв про „поворот до давньої мудрости“, — яку називав „кліматеричною“, себто прагнув відновити французького генія, неповторного і зразкового у своїй класичній рівновазі. „Того дня, коли матимемо еквівалент Кандіда і Гулівера, зможемо сказати, що цивілізація — ця теплична рослина, повернулась до нас знову“. Сучасність його не вдоволяла, тому з радістю вітав „найбільшу подію в історії моральної еволюції ХХ ст.“ Морасову „Enquête sur la Monarchie“, тому казав, що „Тотарі повторяються, молоді нічого нового не говорять“. І в своїй Історії Франції з античною суворістю заявляє в передмові: „не маємо наміру дати якийсь оригінальний твір. Історія не відновляється, а освітлюється... намагаємось тільки показати, як стаються речі, які повстають із того наслідки, чому в даному моменті так рішили, а не інакше“.

Чи не був, питає хтось, Ж. Бенвіль непереконаний скептик, зближений духом до геніяльного деструктора Вольтера? Аджеж боровся за нову методу, патріотизм уважав тільки за чесноту, не зносив патетики ані демагогії, світло, яке кидавна події, могло видатись холодним. Проте — ні. З насліддя ХVІІІ ст. не взяв ані духа хули і погорди, ні розшалілої неґації, ні штучного оптимізму, ні гуманітарного сантименталізму, що збивається на сухе й нетривке вільнодумство. „Покутуватиме довго — пише Ж. Льоньон в „Revue Universelle“, — легенда про зимність Бенвіля. Він гаряче протестував проти цього“. Попри безмежну любов до французької величі, мав сильний і здоровий песимізм, цілковите знання реальних даних. Отож, коли йде про порівняння, не до впливів Вольтера віднести можна його дух, а до епохи Людовика ХІV, коліски французького класицизму й традиціоналізму. Можливо, з автором „Звичаїв цього століття“, Ля Брюером, єднає Бенвіля сміливість вдачі, тверда моральна база, що рятували його, як і попередника, від невилічного, інтегрального песимізму. Його провідною думкою було шукати „середньої мудрости, що без неї все губиться. Ця мудрість є політична, залежить від звичаїв, є справою держави.“

Перший твір Бенвіля, написаний, коли автор мав 21 рік, це книга про Людовика ІІ Баварського, надхнена подорожжю до Німеччини. Ця відома студія виявляла незвичайну сплість, стислість аналізу, оригінальність погляду. Знайомство з Морасом, з Люсієном Моро, з Леоном де Монтескію, з Морісом Пюжо привело його до „Французької Акції“, що тільки народжувалась.

Став її секретарем. З черги видає студію про Бісмарка і Францію, секретну кореспонденцію Бісмарка і Гамбети. Заслуговує на увагу пассія, схована під холодом неблаганої методи. „Понад третину століття, (писав Бенвіль у студії „Бісмарк і Франція“), чуємо більше, ніж коли, що наша країна стратила свою певність. Її положення і майбутнє в безнастанній загрозі. В тій самій пропорції, в якій Франція відслужила ідеям 89 року, вона по жертвувала і поступилася своїми інтересами...“

В 1913 році Бенвіль уже був широкознаний і цінений автор. В „Action Française“ посвячується він хроніці, парламентарним звідомленням, літературній критиці. Книгою „Замах на Агадір і війна на Сході“ виявляє себе майстернім знавцем закордонної політики. Тоді зазначає на маргінесі актуальної справи, що хвилювала Францією: „Світ такий, як він є сьогодні, мало подібний до того, яким повинен бути за обрахунками і пророцтвами визначного числа політичних філософів XIX ст. Демократичні доктрини стратили свою притягальну силу. Лібералізм, після того, як пройшов бурею по Європі, не перестав меркнути... Народи починають, як це передбачив Огюст Конт, виключати людське щастя з політичних міркувань“.

В 1915 році публікує „Історію двох народів: Франція і Німецька імперія“. В 1916 — „Війна й Італія“, „Малий германський музей“, „Чотири місяці в Росії підчас війни“, в 1918 — капітальну книгу „Історію Трьох генерацій“, в 1919 економічний нарис „Як вмістити свій маєток“. „Цикль праць і трудів не буде ніколи замкнений“...

„Історія двох народів“ і „Війна та Італія“ — твори далекоглядні, діагностичні. Ось що пише Бенвіль про відношення Франції до Німеччини: „Коли досліджується звязки Франції з рештою Європи, завважується, що найбільше завдання припадає Франції через її сусідство з германською расою. З іншими нашими сусідами — англійцями, італійцям, еспанцями, наскільки маємо дрібні конфлікти, настільки маємо також тривалі замирення, довгі доби згоди, довіря і безпеки. Франція є найбільш товариська з усіх країв. Треба було б, щоб ми мали Німеччину в деяких моментах також у числі своїх приятелів. Правда, що вона між ними була, але після того, як її поконано... німецький нарід це єдиний нарід, що ним Франція повинна весь час займатись, що його повинна тримати весь час під своїм доглядом“...

В книзі „Війна та Італія“ Бенвіль пише про речі, що для 1916 р. видатись можуть пророчими: „Передбачуємо для Італії близькі успіхи, рівні тим, що їх цей край зазнав у минулому. Коли хтонебудь захоче затінити Італію, хай передовсім на її прикладі вивчає умовини, що в них відроджується держава й нарід“.

„Історія трьох генерацій“ — це вирішальний етап у мандрівці Бенвіля до слави, етап, що сходиться хронологічно якраз з кінцем війни. Оповідач-мораліст зеднується з журналістом-істориком. А ось „Політичні наслідки миру“ — книга писана в 1920 р.

на маргінесі Версальського миру. Миру „занадто солодкавого, щоб був тривалий“. І тому консеквенції Версалью представлялись Бенвілеві зловіще: „Консеквенції матимем. Той, хто копає рів, падає в нього. Хто ламає загороду, того вкусить змія“. І бачить німецьку єдність після Версалью тільки скріпленою, а не розбитою. Вказує на те, що німецька революція 1918 р. через свій опортуністичний характер іде в напрямі уніфікації, що програна війна Німеччини й упадок династії залишили без голосу колишній партикуляризм, що демократизація Німеччини працює на користь посиленої централізації, що автори крихкого миру (Клемансо й ін.) мали ненависть супроти Німеччини, але та ненависть не була ані як слід обґрунтована, ані передбачлива, бо знехтувала гасло, щоб розчленувати Німеччину, знехтувала для химеричних митикувань (м. ін. для того, що єдина Німеччина як економічна цілість буде певнішим платником репарацій, ніж пошматована) і продовжувала діло Бісмарка; далі, що німецькі периферії (Австрія, меншини в Чехословаччині, тощо) будуть постійною небезпекою, бо раніш чи пізніш творитимуть частину великої німецької держави. І як висновок: „аліанти розділили Німеччину, водночас уніфікуючи її. Через те їх твір (Версальський мир) є нелюгідний і незвязкий. Він також і крихкий. І люди, що прийшли по неогоціаторох миру, що отримали їх спадок, мають сьогодні великий клопіт з цією Німеччиною, соборною й компактною, що на її гранях повстають іредентизми, які підбурюють її, щоб закінчити справу німецької єдності.

Згодом історія усе більше манить Бенвіля. В ній шукає він відповіді на питання деструкції нашої доби, в неї черпає аргументи для своїх тверджень і висновків у політичних полеміках. Бо „люди минулого подібні до сьогоднішніх і їх чини мали мотиви рівні нашим“. Метода Бенвілевих історичних праць проста: знайти те, що оживляє інертну історичну матерію — отже висвітлити історію, вияснити факти, рішення, наслідки, їх рації. Рідко де найдемо книгу, писану в блискавкових скоротах (Бенвіль думає, що історик мусить скорочуватися, бо інакше, щоб оповісти історію, треба було б стільки часу, скільки вона діялася), книгу жахливої правди зіставлених фактів, несподіваних резюме, книгу писану під знаком того „доброго сенсу“ що, на думку її автора, є саме концепцією історії. „По всі часи, — каже між іншим Бенвіль, — політику робили почуття й ідеї“ — і, залишаючи на боці все те, що в історії є цариною літератури й анекдоти, вяже живі факти й події, що нераз промовляють більше, ніж страждання романтика-поета, великі, незмінні, що над кожною епохою вітають вогняним знаком: римський лад, християнська релігія, відродження, класицизм рівноваги віку короля-сонця, революція, а все піддане остаточно найбільшій незмінній ідеї Франції, її єдності, державності, гегемонії, тієї Франції, що є „твором розуму й волі“. Закінчуючи свою Історію Франції Бенвіль пише: „Старий світ є в стані, що дуже нагадує хаос. Крайністю є неясність ідей. Повновласть, диктатура це слова, що більше не лякають, або речі,

що видаються природними, хоч усюди афішують імена республік і демократій. Щодо величезних деструкцій, які спричинила війна й наступні по ній революції, то ніхто не може означити того, що відбувається, що є провізоричне, що дефінітивне. А проте, коли порівнюємо Францію з іншими країнами, коли уявимо собі всі верхів'я й низи її історії, побачимо, що вона наділена не найгірше... її соціальна структура тривка й добре зрівноважена, середні класи, її велика сила, в швидкому часі вміють відбудовуватися. По всіх своїх конвульсіях часто нагальніших, як деінде, вона не спізняється з відродженням і поворотом до ладу й авторитету, до яких завжди мала вроджений смак і інстинкт..."

Ось така візія емоціонувала „песиміста“ і „скептика“. До історичних праць, що при їх тексті вперто насувається порівняння з текстом Тита Лівія, належать: нарис про Наполеона — „18 брюмера“. Книга про Наполеона III, „Третя Республіка“ — зразок оригінальної синтези. „Диктатори“ це твори, що належать до колекції великих історичних студій Франції, що дали Бенвілеві шпату академіка.

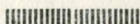
Однаке нераз говорив, що над усе хотів би бути поетом. Завдяки мистецтву вислову популяризував свої засади і давав зразки „середньої мудрости“ в літературних творах, що обіцюють йому місце біля найкращих сучасних письменників. Іронічні „Тирген“ і „Сальон Аліеноре“, вольтеріянські казки „Саської чаші“, роман „Жако і Льорі“, „Сім тебанських брам“, „Максими й рефлексії“, низка літератуно-критичних есеїв, тощо — зразки витонченої аналізи, порівняння й далекогозорості чинять із Бенвіля — письменника, чарівника, обдарованого шляхетним змістом класицизму.

Незалежний, твердий, від довгих літ невилічно хворий до останньої хвилини не сходив із варті. Приязнь Франції з Сівітами була одним із його найбільших неспокоїв: „Легко спостерегти, (писав він в тій же Action Française з 30 січня м. р.) від деякого часу симптоми наростаючого напруження між націонал-соціалізмом і марксизмом, між германізмом і славізмом. Тенденція Німеччини це окреслення Чехословаччини як центру протинімедької конспірації. Обвинувачена в посередництві між Москвою й Парижем Чехословаччина буде взята перша як заложниця. Франція, що прийде їй з поміччю, буде заложницею число два. Ніколи не будемо занадто розумні, коли не схочемо фаворизувати проектів Гітлера щодо східньої Європи“. І деінде: „Для миру з Німеччиною росіяни скинули, а потім забили царя, вірного Антанті. Вони можуть при першій нагоді повісити Сталіна і йти шукати якогось другого володаря, щоб тільки звалити нам на плечі війну“.

В листопаді 1936 року Бенвіль мав промову з приводу вручення йому шпади академіка. „Його фізичний вигляд, — пише глядач, — тривожив... його лице було сливе прозоре, по блідому чолі спливав піт агонії. Але, дарма, що гнітила його кволість і біль, говорив стоячи і дивним видавався його голос — міцний, ясний і чеканений, голос, що був у згоді зо світлістю читаного тексту...“

Це була, як каже Боссюе „героїчна душа, що була завжди панею тіла, яке оживляла“.

Бенвіль говорив між іншим: „Від пяти років відділений од світу, питає Неоптолема, покинений на острові Лемнос, де є вожді Греції, його колишні товариші? Ахіль? Його нема. Аякс? Його нема. Патроклъ? Його нема... Панове, я викликаю тих, що творили гвардію біля національного почуття й ідеї батьківщини. Скількох не долічилось! Довкруги Раймонда Пуанкаре стають Жофф, Фош, Ліоте. Ще стають біля нього Альберт де Мун, Баррес, Клемансо, Жюль Камбон...“ Цей ліричний відступ, дивний в устах „холодного“ Бенвіля, був диктований прочуттям. Кілька місяців після того імя... „князя французької світлості“ (lucidité française) долучилось до імен недавно ним згадуваних, — до „гвардії національного сантименту й ідеї батьківщини“, найкращих імен Франції.

РЕЦЕНЗІЇ

Наталена Королева: Інакший світ — екзотичні оповідання. Львів 1936. Стор. 181, вел. 8°. З передмовою, що в ній поміщена біографія авторки. Вид. „Бібліотека Дзвонів“, ч. 16.

Наталена Королева: Без коріння — життєпис сучасниці. Львів 1936. Стор. 121, вел. 8°. З фотографією авторки в односторонній квітці. Вид. „Бібліотека Дзвонів“, ч. 17.

„Дзвони“ можуть бути горді, що „відкрили“ Уласа Самчука та Наталену Королеву. Обидва ці таланти стали славні своїми творами, що їх видали „Дзвони“. І якщо взагалі можна рівняти таланти, то Самчук і Королева стоять на одному рівні: вони найсильніші в описі своїх переживань. Самчук вславився як епічний талант, що схопив життя українських низів (волинських селян), а Королева, як ліричний талант, що схопив передвоєнне життя найвищої верстви на Україні й життя чужого для України, екзотичного світу. Таким способом Самчук і Королева, наче б на замовлення, взаємно доповнюють себе, збагачуючи українську літературу з двох протилежних кінців.

„Без коріння“ — це, як уже в заголовку сказано, життєпис авторки. Хронологічно він обіймає тільки один рік і кілька місяців. Починається з того моменту, коли 17-літня авторка в товаристві французької бони-товаришки опинилася на стації в Києві, а кінчиться з початком кількох шкільних ваканцій наступного року, коли авторка вже скінчила найвищу клясу в київському інституті для дівчат шляхтянок. Але у формі споминів, тут і там повстромлюваних, авторка переповіла ціле своє дотодішнє життя.

Авторка з дому графянка Дунін-Борковська (Королева по чоловікові). Коли мала пять років, померла їй мати (з еспанського роду). Бабуня віддала її на виховання до монастиря в полудневій